

wereld opgespoord, en de pogingen van de Nederlandse bisschoppen om de gelovigen bij Vaticanum II te betrekken kritisch doorgelicht. Enkele bijdragen zijn strijdbaar of hebben een wijder strekking. J. van Laarhoven maakt een krachtige kanttekening bij Duby's studie over de drie-standen-ideologie: doordat hij Congars theologische aantekeningen over het in de elfde en twaalfde eeuw doorbrekend inzicht dat leken inderdaad de kerk vormen, verwaarloost, beoordeelt Duby de tijdelijke inzinking van die ideologie in de twaalfde eeuw verkeerd. F. Jespers trekt met de nodige ironie ten strijde tegen de grove en suggestieve generalisaties van M. Bax over de klerikale machtsstrijd waarvan katholiek Brabant doorzinderd zou zijn. P. Posts stimulerende 'notities' over de analyse van heilige plaatsen (kerken, bedevaartsoorden) doen verlangen naar een wat minder compact geschreven boek. P. J. H. Ubachs' onderzoek naar Limburgse voornamen tenslotte laat mij enigszins perplex: voornamen zijn ongetwijfeld een fascinerend verzamelaarsitem, maar waar dient dat onderzoek nu toe? Religieuze invloed op de voornaamgeving is—zoals, na anderen, M. Cloet in 1986 reeds voor het naburige Brabant stelde— in de vroegmoderne tijd nauwelijks aantoonbaar. Integendeel, voornamen horen tot een vernoemingspraktijk die familiebanden symboliseert en verstevigt, en als zodanig is de frequentie ervan in de zeventiende en achttiende eeuw zeer stabiel. We zouden ze dan ook niet binnen grote geografische eenheden moeten tellen, maar binnen specifieke familiecomplexen. Dan nog stelt zich de vraag aan welk aspect van de belevingswereld de voornaam beantwoordt. Eigenlijk niet eens aan dat van de persoonlijkheid, zoals ook Ubachs erkent. Die vinden we vermoedelijk veel meer in bijnamen, waarvan we helaas bitter weinig weten. In *Balans en perspectief* van 1987 suggereerde ik dan ook een andere weg die mij vanuit het gezichtspunt van de religieuze volkscultuur zinvoller lijkt: doopnamen zijn niet zo zeer *vooraf* bewijzen van devotie, maar kunnen veeleer *achteraf tot* aanknopingspunt van religieuze zingeving worden, via de verering van de naamheilige. Een volgende stap op dit onderzoeksgebied zou naar mijn gevoel dan ook moeten bestaan in de koppeling van voornaambestanden aan goed naar tijd en plaats gedifferentieerde studies over de actieve verspreiding en waardering van specifieke heiligen en van de normen die zij belichamen. Het voornaamonderzoek toont zo opnieuw dat ook een gedegen kwantitatieve benadering niet langs de methodische omweg van een weldoordacht verklaringsmodel heen kan.

Willem Frijhoff

J. G. M. Sanders, *Waterland als woestijn. Geschiedenis van het kartuizerklooster 'Het Hollandse Huis' bij Geertruidenberg, 1336-1595* (Dissertatie Leiden 1990, Hollandse studiën XXV; Hilversum-[Dordrecht]: Uitgeverij VerLoren-Historische Vereniging Holland, 1990, 238 (+ 1 ongenummerde) blz., f45,-, ISBN 90 70403 26 9).

Een klooster dankt zijn bestaan dan wel aan religieuze en devotieele omstandigheden, maar wordt toch het meest gekend aan de hand van gegevens over de materiële aspecten van zijn existentie. Daarop maakt de kartuize bij Geertruidenberg—het oudste kartuizer klooster in de Noordelijke Nederlanden (17,158)—geen uitzondering, wat ook blijkt uit dit voortreffelijke boek, waarin over de omvang van het domein, de giften en aankopen, de ontwikkeling en geografische spreiding van het kloosterlijk bezit, het beheer daarvan en de invloeden van buitenaf op die materiële aspecten van de kloosterlijke existentie verreweg de meeste gegevens worden geboden. Een drietal kaarten illustreert de verspreiding van dat bezit (58-60). Trouwens, deze materiële omstandigheid was een *conditio sine qua non* voor de verwerkelijking van devotieele aspiraties; immers, hoe meer van de wereld afgescheiden en hoe meer gericht op

contemplatie — en de kartuizers kozen voor de zwaarste geestelijke taak in een klooster en poogden door schier onophoudelijke gebeden van God vergiffenis voor de zondige wereld af te smeken (35) —, des te minder mogelijkheden tot inkomsten uit wereldse arbeid (wat de kartuizers betreft dan nog hoogstens eenzame schriftuurlijke arbeid; 39) en des te groter daardoor de afhankelijkheid van de arbeid van anderen en de inkomsten uit goederen en wat dies meer zij.

Uit opgaven uit 1410 en 1518 blijkt, dat in die eeuw het kloosterbezit was toegenomen: in grond van ruim 600 ha naar 850 à 900 ha, in roggepachten van ruim 140 hl. naar 260 hl. en aan renten en cijzen van 346£ naar 480£ (80). Vergeleken met kloosters als Egmond, Aduard of Rolduc was het Hollandse Huis een dwerg, maar temidden van later gestichte huizen sloeg het geen slecht figuur. Het bezit van de kartuize bij Amsterdam was iets omvangrijker, maar op basis van inkomen kan het Hollandse Huis tot de bovenlaag van de middengroep van de Hollandse kloosters worden gerekend (109-110).

Natuurlijk behandelt de schrijver ook de meer religieuze aspecten van de stichting en plaatst hij het ontstaan van het klooster in het kader van de uitbreiding van de kartuizer orde in de Nederlanden en herleidt hij de populariteit van de orde tot een van de beweegredenen van de stichter van deze kartuize. Die stichter was niemand minder dan Willem van Duvenvoorde, een der opvallendste persoonlijkheden uit de Hollandse middeleeuwse geschiedenis, die zich dankzij eigen vernuft en de gunsten die politieke werkzaamheden met zich brachten een aanzienlijk vermogen heeft weten te verwerven, daarbij tevens zorgend voor een uiterst verstandige risicospreiding door niet alleen in Holland, maar ook in Brabant goederen te verwerven, wat gezien de nukken van verschillende landsheren en de daaruit voortvloeiende onzekerheid over de mogelijke persoonlijke verstandhouding tussen heer en onderdaan wel zo veilig was. Trouwens, ook uit zijn religieuze stichtingen blijkt enige zucht tot spreiding: in een latere levensfase stichtte hij namelijk nog een klooster, nu een voor zogeheten 'rijke claren' (dat wil zeggen: van de strengst mogelijke observantie) in de buurt van zijn nieuwe woonplaats Brussel, op een moment overigens dat de clarissen op hun beurt populair waren. Later in de geschiedenis zou deze band tussen het Hollandse Huis en de clarissen weer opduiken (18-21 ; 160).

Ongetwijfeld stond bezorgdheid om zijn zieleheil bij de stichter voorop, maar bovendien droeg zijn aandacht voor religieuze zaken bij tot zijn prestige. Uiteindelijk leverde zijn vrijgevigheid Willem en zijn echtgenote het lidmaatschap van de lekenbroederschap van de orde op (waardoor zij beiden van alle goede werken van de monniken profiteerden), werden dertigsten na het overlijden van zijn echtgenote en hemzelf toegekend en gewerd Willem zelf na zijn dood het *monachus per totum ordinem*, waardoor zijn zieleheil evenveel toewijding kreeg als dat van een kartuizer zelf (72).

Willem van Duvenvoorde zorgde ruimschoots voor kapitaal en goederen, waardoor de start van het Hollandse Huis veelbelovend was: men hoefde zich voor de betaling van bouwactiviteiten en dergelijke geen zorgen te maken (26-27). Willems nazaten hebben zich verder niet zo intensief met het klooster beziggehouden, maar zowel van grafelijke zijde als vanwege de Nassaus, de rechtsopvolgers van de Duvenvoordes rond Breda die zich tot en met Anna van Buren en Willem van Oranje in 1552 (73) om het klooster hebben bekommerd, werd het convent begünstigd, al heeft tijdens Karel de Stoute en in de zestiende eeuw de specifieke amortisatieproblematiek ook dit convent niet onberoerd gelaten (121-124).

Wat betreft de continuïteit van het klooster waren er voldoende schenkingen (soms in klinkende munt, waarvan de oudst bekende in 1395 dooreen weduwe; 63) of erfenissen (met

soms opzienbarende geschillen, zoals in 1405 in en rond Leiden naar aanleiding van de grootste erfenis die het klooster ooit is ten deel gevallen; 70) en werden er aankopen (in land, erfpachten, cijnzen en renten) gedaan. In die schenkingen is een golfbeweging zichtbaar met hoogtepunten tussen 1380 en 1410 en in de jaren dertig van de vijftiende eeuw (66-67), terwijl wat betreft de aankopen de periode tussen 1536 en het einde in 1573 noodgedwongen een hoogtepunt vormde (grafiek op 65): er werden toen geen schenkingen meer gedaan (77). Binnen dit kader valt op dat burgers en overige (namelijk noch tot de adel of de geestelijkheid behorende) weldoeners gedurende de hele periode op alle fronten nadrukkelijk aanwezig waren (71).

De Sint Elisabethsvloed van 1421 was voor de kartuize bijna noodlottig: men overwoog zelfs even de monniken over andere huizen te verdelen. De toenmalige prior werd zwaar beproefd in 1424 op eigen verzoek van zijn ambt ontheven om korte tijd later te sterven (100). In 1430 waren er nog maar 10 bewoners in de kartuize (6 monniken), waarvan enkele conventualen door Vlaamse kloosters als *hospes* waren opgevangen omdat de inkomsten van het klooster — waaruit in 1383 bijvoorbeeld 26 mensen konden worden gevoed (131) — op dat moment niet toereikend waren (132). Een paar jaar later had het klooster zich weer redelijk hersteld en waren ook de begrenzingsen van de kartuize opnieuw vastgesteld. Trouwens, het wegvallen van grote stukken land was dan wel funest voor de landbouw, maar van de nood kon een deugd worden gemaakt: 'sommige cijnslieden... ruilden de zeis tegen de fuik' en tot in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw beviste het klooster zelf het grootste deel van de immense plas waaraan het was komen te liggen (101).

Biedt het materiële aspect meer dan voldoende mogelijkheden tot het leveren van tal van behartenswaardige gegevens, hetzelfde geldt over de geschiedenis van het klooster als zodanig, over de tussen de 10(in 1430)en26(in 1540) bewoners, waarvan dan tussen de 6 (1405, 1430, 1475 en 1560) en 16 (1495) monniken waren (tabel: 131); de overigen waren conversen (lekebroeders), reddieten (zwakkere geestelijken of leken), donaten (door een contract aan de orde verbonden met sedert 1406 het dringend verzoek om hun bezittingen op te geven; 69) en proveniers (35-37). Wat betreft de maatschappelijke herkomst van de monniken kunnen slechts vage opmerkingen worden gemaakt. Nadat de eerste bewoning vooral vanuit Henegouwen was mogelijk gemaakt (26) was het merendeel der latere monniken uit Holland afkomstig en stamden zij meestal uit de welgestelde burgerij; van enkelen staat vast dat zij universitair waren gevormd (134-138).

De periode van de grootste geestelijke bloei beleefde het convent in dezelfde periode als waarin de meeste schenkingen werden gedaan, namelijk gedurende de beide decennia voor en na 1400. In die tijd waren Adriaan de kartuizer en Hendrik van Coesfeld actief. Vooral de laatste, die eerder Geert Grote in Monnikenhuizen had meegemaakt, heeft zich een indrukwekkende reputatie als schrijver verworven, waardoor zijn invloed zich ook buiten kartuizer kringen uitstreekte (156-157). Voor het klooster maakte hij zich vooral als bestuurder tijdens het lastige westerse schisma verdienstelijk; hij was bovendien met Willem Bibau die een eeuw later prior van het Hollandse Huis was de enige prior die ook visitorator was in de kartuizer provincie waartoe het Hollands Huis behoorde (142-146). Wat de kartuize verder aan intellectuele prestaties heeft geleverd of waartoe blijkens de bibliotheek de monniken in staat geacht kunnen worden moet helaas in het duister blijven: van de bewoners van het Hollandse Huis zijn weinig handschriften behouden en van hun boekerij is bijna niets bewaard gebleven (150-152).

Wat betreft de kloosterlijke discipline kan worden opgemerkt dat de reputatie van de kartuizers gunstig bij die van andere orden afstak, zeker in de tweede helft van de veertiende eeuw, wat ook voor het Hollandse Huis geldt, waar eigenlijk alleen tussen 1490 en 1510 van interne problemen

sprake was (161). Als waarschijnlijk voor de discipline gunstige bijkomstigheid kan worden opgemerkt dat over het Hollandse Huis weinig bekend is over *pitanties*, een soort tractaties om het leven in kloosters enigszins te verlichten (77,150). Desondanks merkten de geuzen toen zij in 1573 de monniken uit het Hollandse Huis verjoegen op dat zij daar veren bedden en goedgevulde provisiekasten hadden aangetroffen (148). Bij die gelegenheid werd het klooster in brand gestoken en de bruikbare resten werden nadien in de stad gebruikt. Na vele omzwervingen kwamen in 1593 drie kloosterlingen in de Lierse kartuize aan; in 1595 werd het klooster formeel opgeheven. Een van de drie laatst overgebleven kartuizers werd prior van het Bossche klooster, terwijl de laatste *professus Hollandie* in 1623 stierf na tot zijn dood van de Staten van Holland een alimentatie te hebben ontvangen (167). Die alimentatieplicht kwam voort uit het gegeven dat de Staten zich als rechtsopvolgers van de kerk opwierpen, op grond waarvan de goederen van het Hollandse Huis in 1581 aan de domeinen van Zuid-Holland werden toegevoegd.

Uit het voorgaande is wel duidelijk welk een interessant en aantrekkelijk boek Sanders heeft geschreven. Het ontleent niet alleen zijn waarde aan de inhoud, maar ook aan de tabellen en wat dies meer zij, bijdragen die telkens ook functioneel zijn. Dat geldt evenzeer voor de vier bijlagen, waarvan de eerste een overzicht biedt van de bezittingen (176-189), de tweede een prosopografisch overzicht van de bewoners beoogt te geven (189-209), de derde een overzicht geeft van de prioren, vicarissen en procuratoren (210-212) en de vierde en laatste een beknopte beschrijving geeft van de beide *cartularia* die zich in het Rijksarchief van Den Bosch bevinden (212-216). Het boek wordt afgesloten met een résumé in het Frans (217-221), een lijst van geraadpleegde literatuur en bronnen (222-227) en een register op eigennamen (en enkele plaatsgebonden — en per plaats gerangschikte — kerkelijke en met name kartuizer—ook per plaats gerangschikte — zaken; 228-238), terwijl op de ongenummerde bladzijde aan het einde van het boek het *curriculum vitae* van de auteur te vinden is.

J. van Herwaarden

A. W. G. Jaakke, E. W. Tuinstra, ed., *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse vertalingen na de Statenbijbel* (Haarlem-Brussel: Nederlands Bijbelgenootschap-Belgisch Bijbelgenootschap, 1990, 403 blz., f59,50, ISBN 90 6126 914 8).

In een passage in de *Camera Obscura* vertelt 'neef Hildebrand' hoe oom Stastok voor 'den ontbijt' een hoofdstuk uit de bijbel voorleest. Het tafereel speelt zich af in 1836. Uit de tekst die Stastok voordraagt, kan worden opgemaakt dat deze zo behoudende figuur 'bij nader toezien aan zijn ontbijttafel onverwacht progressief' was, aldus de kerkhistoricus O. J. de Jong. Oom Stastok had namelijk niet de Statenvertaling uit 1637 voor zich, maar de vertaling van J. H. van der Palm (1827-1830). Deze vertaling sloot nauw aan bij de Statenvertaling maar was in vlotter Nederlands geschreven. Dertig jaar na verschijning werd Van der Palms vertaling echter reeds als verouderd afgedaan, een lot dat bijbelvertalingen na kortere of langere tijd steeds weer beschoren was, zo blijkt na lezing van de bundel *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse vertalingen na de Statenbijbel*.

Het werk opent met een beknopt en helder artikel van de hierboven geciteerde De Jong, dat de sedert 1637 verschenen vertalingen in een historisch kader plaatst. Na dit overzicht volgen tien bijdragen van diverse deskundigen die dieper ingaan op een specifieke bijbelvertaling of een groep van met elkaar samenhangende vertalingen. Niet alleen de totstandkoming van verschillende uitgaven van de Statenvertaling na 1637 wordt uitvoerig belicht maar ook die van Nederlandstalige bijbelvertalingen die vanuit andere kerkgenootschappen of op particulier initiatief tot stand zijn gekomen. Aan bod komen onder meer de Lutherbijbel van Adolf